

Risto Degerman

Radiouutinen kertovana äänenä

RADION KUVAUS TŠEKKOSLOVAKIAN MIEHITYKSESTÄ 1968

Yleisradio alkoi 1960-luvulla rakentaa radiosta ja televisiosta Suomen oloissa uudentyyppistä ja länsimaiseen uutiskäsitykseen pohjautuvaa ja nopeasti reagoivaa uutismediaa. Yksi alkuvaiheen suurimmista haasteista oli Tšekkoslovakian miehityksen uutisoiminen vuonna 1968. Risto Degerman analysoi artikkelissaan kuinka miehitys näyttäytyi radion uutisvirrassa. Aiheiden lisäksi hän analysoi uutisia sen mukaan, miten radio tapahtumista suomalaisille kertoi.

Pitkin 1960-lukua Yleisradio alkoi haastaa uutistoiminnallaan siihenastista valtamediaa eli painettua lehdistöä. Television uutislähetykset olivat alkaneet jo vuonna 1959. Radio sai omat uutislähetyksensä 5. syyskuuta 1965¹ ja pian uutislähetyksiä täydennettiin uutismaisilla ajankohtaisohjelmilla.² Suurten uutistapahtumien yhteydessä Yleisradio lisäsi uutislähetystensä määrää.³ Vuonna 1968 Yleisradion tuottamista noin 100 000 uutisvälähdyksestä leijonanosaa eli 75 prosenttia julkaistiin radiossa.⁴ Voidaankin sanoa, että 1960-luvun lopussa Yleisradion pääuutisväline oli radio. Muutoksen taustalla oli sähköisen median käytön lisääntymisen⁵ ohella pääjohtaja Eino S. Revon johdolla Yleisradiossa omaksuttu niin sanottu informatiivinen ohjelmapolitiikka,⁶ johon uutistoiminta kytkeytyi oleellisesti.

FM, sosionomi Risto Degerman työskentelee radio- ja online tuottajana Yle Oulussa. Sähköposti: risto@degerman.fi.

Artikkelissani analysoin, miten Yleisradion muutaman vuoden ikäinen radion uutistoiminta välitti uutisia Tšekkoslovakian miehityksestä 20.–21. elokuuta 1968. Neuvostoliiton johdolla toteutettu viiden Varsovan liiton maan sotilasoperaatio oli poikkeuksellisen mittava sotilasoperaatio⁷ keskellä Eurooppaa. Tarkastelen lähinnä taustoittavia uutis- ja ajankohtaisohjelmia, jotka sisälsivät sähkötekstien lisäksi raporteja, haastatteluja ja kommentoivaa aines-

1. Radiossa uutistarjontaa olivat siihen asti hallinneet 1920-luvulta lähtien Suomen Tietotoimiston (STT) uutiset. Terhi Rantanen, *STT:n uutisia sadan vuoden varrelta*. WEILIN+GÖÖS 1987, 32.

2. Raimo Salokangas, *Aikansa oloinen. Yleisradion historia 2. Osa 1949–1996*. Yleisradio Oy 1996, 178–180.

3. Esimerkiksi Tšekkoslovakian kriisin yhteydessä elokuussa 1968 radiolla oli ylimääräisiä uutisia heti aamusta lähtien, Radiouutisten tallenne 21.8.1968, ARK-3903-5. Tallenteisiin viitataan tässä artikkelissa Radioarkiston tallennenumeroilla ja päivämäärällä, ohjelmaraportteihin ohjelman nimellä ja päivämäärällä. Tv-uutisillakin oli ensimmäinen ylimääräinen lähetys jo aamupäivällä klo 11. Ville Pernaa, *Uutisista, hyvää iltaa. Ylen tv-uutiset ja yhteiskunta 1959–2009*. Karttakeskus 2009, 104.

4. *Yleisradion vuosikirja 1968*. Oy Yleisradio Ab 1968, 86–87.

5. Sanomalehdet ja radio tavoittivat käytännössä jokaisen suomalaisen, mutta pääasiassa iltaisin ohjelmaa lähettävä televisiokin saavutti jo kolme neljästä suomalaisesta. Päivittäin suomalaisista käytti radiota 75 prosenttia, sanomalehteä 85 prosenttia ja televisiota 65 prosenttia. Kaarle Nordenstreng, Tiedotusvälineiden kulutus. Levikki ja käyttömäärät. Teoksessa Kaarle Nordenstreng (toim.) *Joukkotiedotus ja yleisö. Prisma tietokirjasto* 14. Weilin+Göös 1969, 14.

6. Informatiivisella ohjelmapolitiikalla tarkoitetaan näkemystä, jossa kuulijoille haluttiin tarjota erilaisia näkemyksiä edustavaa informaatiota, josta tämä saattoi itse rakentaa oman näkemyksensä asiasta. Ks. esim. Revon puhe Yleisradion hallintoneuvoston juhlakokouksessa 1966, <http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=4&g=2&t=32&a=00435> (15.1.2015).

7. Miehityksen kerrotaan osallistuneen liki puoli miljoonaa sotilasta, joilla oli kalustonaan muun muassa 5000 taistelupanssarivaunua ja 250 kuljetuslentokonetta. Pekka Visuri, Tšekkoslovakian miehitys 1968. Teoksessa Tuomas Forsberg et.al (toim.) *Suomi ja kriisit Vaaran vuosista terrori-iskuihin*. Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja nro 8. Gaudeamus 2003, 73.

ta.⁸ Pohdittavaksi nousee myös se, millainen lähde radion välineominaisuuksiin sovellettu uutinen on historiantutkimuksessa.

Radio saa omat uutiset STT:n rinnalle

Radion suomenkielisillä kanavilla eli yleis- ja rinnakkaisohjelmissa kuultiin vuonna 1968 päivittäin 11 uutislähetystä aamukuudesta puoleenyöhön saakka. Osa oli lyhyitä muutaman minuutin sähköuutisia.⁹ Radion päivittäisiä uutismakasiineja olivat parinkymmenen minuutin mittaiset Päivän peili ja Ajankohtainen studio, joita voidaan pitää uutistoimituksen ”lippulaivoina” sekä keskipäivällä kuultu Päivätarjotin ja huhtikuun alusta alkanut Aamun peili. Näissä ohjelmissa julkaistiin yhteensä 1301 erillistä ohjelmosaa.¹⁰

Yleisradion uutispalvelu jakautui radion ja television uutistoimituksiin sekä ulkomaankirjeenvaihtajaverkostoon,¹¹ jota hyödynnettiin sekä radiossa että televisiossa. Suomen- ja ruotsinkielistä uutispalvelua koordinoitiin yhteisesti, mutta hallinnollisesti ne olivat eri ohjelmajohtajien alaisuudessa. Kotimaisen STT:n lisäksi käytettävissä oli ulkomaisia uutistoimistoja, joiden avulla saatiin perustiedot ulkomaan tapahtumista.¹²

Uutistoimitusta johti uutispäällikkö Ralf Friberg,¹³ jonka sanotaan ihailleen yhdysvaltalaista uutistoimintaa ja vaatineen radion uutisilta nopeutta, mutta myös myyviä, värikkäitä ja dramaattisia uutisia.¹⁴ Fribergin mielestä radion uutispalvelun etuja olivat: nopeus, säännöllisyys ja radionomaisen uutisen tajuttava, herättävä muoto, mihin muut tiedotusvälineet eivät pystyneet.¹⁵

Vuoden 1968 Tšekkoslovakian tapahtumien seurannassa Yleisradion kirjeenvaihtajaverkoston merkitys oli keskeinen ja erityisen tärkeässä asemassa olivat Varsovan kirjeenvaihtaja Jarmo Jääskeläinen, Moskovassa toiminut Aarre Nojonen ja Washingtonin kirjeenvaihtaja Pasi Rutanen sekä ehdottomasti tärkeimmässä roolissa ollut Prahan kirjeenvaihtaja Lieko Zachovalová. Yksistään elokuun aikana Zachovalová antoi yh-

teensä 77 juttua, joista 42 radion ja 13 television suomenkielisiin lähetyksiin sekä 12 radion ja 10 television ruotsinkielisiin lähetyksiin.¹⁶

Vuonna 1927 syntynyt Lieko Zachovalová (os. Leino) oli aktiivinen sosialistipoliitikko, joka tutustui opiskeluaikanaan Marcel Zachovaliin. Avioliitto Zachovalin kanssa vei hänet Tšekkoslovakiaan, missä hän toimi toimittajana ja teki työtä muun muassa Prahan radiolle.¹⁷

Joukkotiedotus tutkimuskohteena

Lauri Haatajan mukaan joukkotiedotusvälineiden käyttö historiallisina lähteinä ei periaatteellisesti poikkea muista käytettävissä olevista lähderyhmistä ja lähdekritiikin yleiset periaatteet on otettava huomioon.¹⁸ Toisaalta on perustel-

8. Artikkelin tiedot perustuvat Oulun yliopiston historian pro gradu -työhöni. Risto Degerman, *Radiouutisten näytökoe. Tšekkoslovakian kriisi vuonna 1968 radion välittämä*. Oulun yliopisto 2010.

9. STT:llä oli radiossa neljä omaa sähkölähetystä. Ks. Rantanen 1987, 45. Näiden sisältöjä ei ole tässä yhteydessä analysoitu.

10. *Yleisradion vuosikirja 1968*, 89–90.

11. Yleisradiolla oli kuusi vakituista omaa kirjeenvaihtajaa ja 13 freelancer-kirjeenvaihtajaa. *Yleisradion vuosikirja 1968*, 86.

12. Vuonna 1966 tehdyn analyysin mukaan ulkomaan uutisoinnissa käytetyimpiä uutistoimistolähteitä olivat brittiläinen Reuter, ranskalainen AFP sekä amerikkalainen AP. Yleisradiolla oli vuodesta 1965 sopimus myös Neuvostoliiton virallisen uutistoimiston TASSin kanssa. Salokangas 1996, 186.

13. Ralf Friberg oli valittu koko Yleisradion uutistoiminnan päälliköksi vuonna 1965, mutta hänen ensisijainen tehtävänsä oli alun perin radiouutisten käynnistäminen, minkä takia hän tutustui laajasti muun muassa muiden maiden radiotoimituksiin. Kuusi vuotta aiemmin aloittaneilla tv-uutisilla oli Fribergin alaisuudessa myös oma päällikkönsä. Pernaa 2009, 67.

14. Pertti Hemanus, *Reporadion nousu ja tuho*. Otava 1972, 68–69.

15. Salokangas 1996, 180.

16. Lieko Zachovalová, *Prahan ääni. Muistelmia*. Edita 1998, 342.

17. Zachovalová 1998, passim.

18. Seppo Nevakivi, Seppo Hentilä & Lauri Haataja, *Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen*. Oy Finn Lectura Ab 1993, 143.

tua tarkastella erilaisia tiedotusvälineitä myös eri tavalla maailmaa hahmottavina lähdeyyppeinä.¹⁹ Perinteisellä kvantitatiivis-kvalitatiivisella tutkimuksella voidaan selvittää, mitä on kerrottu. Radio- ja televisiolähteiden ongelmana on kuitenkin, ettei niitä useimmiten ole käytettävissä yhtä laajasti ja aukottomasti kuin lehtien vuosikertoja. Radio-ohjelmia on yleensä arkistoitu lähinnä ohjelmien arvioidun uusiokäytön mukaan. Vanhat nauhat on käytetty uudelleen ja samalla vanha materiaali on kadonnut.²⁰

Tšekkoslovakian kaltaisissa suurtapahtumista historiantutkijalla on käytössään suhteellisen paljon alkuperäisiä tallenteita.²¹ Niiden lisäksi Yleisradion uutisaineistosta löytyy melko kattavat kirjalliset tiedot. Ne ovat lähinnä lähetyksen sitoneen toimittajan otsikkomaisia luonnehdintoja pääsisällöistä, jotka on laadittu lähinnä toimitustyön tueksi ja muistiinpanoiksi toimituksen omaa arkistoa varten. Niistä saa kuitenkin yleiskuvan ohjelmien painotuksista. Esimerkiksi helmikuussa 1968 Ajankohtaisen studion ohjelmaraportissa todetaan Prahan kirjeenvaihtaja Lieko Zachovalován kertoneen kuinka ”Rude Pravon kirjoitus on herättänyt Tšekkoslovakiassa melkein yhtä paljon huomiota kuin jääkiekkjoukkueen menestys Grenoblessa.”²²

Audiovisuaalisen lähteen erityispiirteet

Audiovisuaalisista lähteistä elokuva on ehkä tutkituin²³ ja elokuvatutkimus avaa näkökulmia myös äänilähteiden tarkasteluun. Brittiläisen John Grenvillen mukaan elokuva kelpaa primäärilähteeksi periaatteessa kahdessa eri tarkoituksessa. Kun Britannian pääministeri Neville Chamberlain vieraili Adolf Hitlerin luona Münchenin kriisin yhteydessä vuonna 1938, uutisfilmissä nähdään tuoreeltaan Chamberlainin olemus tämän lukiessa tapaamisesta kertovan tiedonannon. Tässä suhteessa elokuva voi Grenvillen mielestä toimia primäärinä lähteenä. Elokuva kelpaa primääriksi lähteeksi myös silloin, kun kysytään: ”Mitä brittiyleisölle kerrottiin?”²⁴ Grenvillen ajatuksia voi soveltaa yleisemminkin au-

diovisuaalisiin lähteisiin kuten radioon ja televiisioon. Nauhoitteista selviää, mitä kerrottiin ja millä tavalla asiaa käsiteltiin.²⁵

Yhdysvaltalainen mediatutkija Neil Postman on kutsunut viestimiä metaforiksi, millä hän viittaa siihen, että viestintävälineiden muoto vaikuttaa myös niiden välityksellä omaksuttavaan käsitykseen todellisuudesta.²⁶ Sanomat siis omaksutaan paitsi sen mukaan, miten ne esitetään myös sen mukaan, missä ne esitetään. Vaikka informaation vaikutusten tutkiminen kuuluu enemmän yhteiskunta- kuin historiatieteeseen,

19. Vrt. Turo Uskalin mukaan useita historiantutkimuksia, joissa on käytetty pohjana tiedotusvälineiden materiaalia leimaa ”journalististen käytäntöjen ymmärtämättömyys, joka vie tutkijan helposti harhaan”. Turo Uskali, *Älä kirjoita itseäsi ulos. Suomalaisen Moskovan-kirjeenvaihtajuuden alkutaival 1957–1975*. Jyväskylä Studies in humanities 6. Jyväskylän yliopisto 2003, 42–51.

20. Kaikki radion lähetykset nauhoitetaan niin sanotulla referenssinauhalla. Nauha on kuitenkin tarkoitettu ainoastaan mahdollisia riita- ja oikeustapauksia varten ja nauhoituksia säilytetään vain kolmen kuukautta.

21. Radio- ja televisio-ohjelmien raportit ja tallenteet on käytännössä talletettu yleisradioyhtiöiden omiin arkistoihin, jotka eivät ole yleisten arkistojen tapaan avoimia. Tässä käytetty lähdemateriaali on tallennettuna Yleisradio Oy:n omaan radioarkistoon (RARk). Osamateriaaleja toki löytyy esimerkiksi Suomen elinkeinoelämän keskusarkistosta sekä Kansallisesta audiovisuaalisesta arkistosta.

22. Rude Pravo oli Tšekkoslovakian kommunistisen puoleen pää-äänenkannattaja. Grenoblen olympialaisten jääkiekkoturnauksen suurin sensaatio oli puolestaan Tšekkoslovakian joukkueen ottama voitto ennakkosuosikki Neuvostoliitosta maiden keskinäisessä turnauksessa. Ajankohtainen studio 8.2.1968.

23. Vrt. Hannu Salmi, *Elokuva ja historia*. Suomen elokuva-arkisto ja Painatuskeskus 1993, 11–12.

24. Anthony Aldgate, *Cinema and History. British Newsreels and the Spanish Civil War*. Scholar Press 1979, 11.

25. Lähdekirjittisessä tarkastelussa on tietysti pohdittava myös tallenteen alkuperää, käyttötarkoitusta ja sen autenttisuutta, sekä äänen mahdollista muuttumista säilytyksen aikana. Onko tallenne esitetty suorana vai nauhoitettuna ja missä yhteydessä, onko sitä muokattu, millä välineillä, miten, miksi ja niin edelleen.

26. Neil Postman, *Huvitamme itsemme hengiltä. Julkinen keskustelu viihteen aikakaudella*. Suomentanut Ilkka Rekiaro. WSOY 1987, 12–13.

voidaan ajatella, että lehdistö painettuna ja tiedostetusti tapahtumien jälkeen luettavana viestimenä välittää pohjimmiltaan erilaista maailmankuvaa ja sanomaa kuin nopeasti ja suorana tai suoranomaisesti välittyvät sähköiset mediat kuten radio ja televisio ja nykyisin myös erilaiset verkkomediat. Niihin liittyy vähintäänkin illusorinen mielikuva siitä, että asioista kerrotaan tässä ja nyt. Siksi radion (tai television) autenttisuudesta kuulostava ja näyttävä raportti neuvostotankkien vyörymisestä Prahan keskustaan elokuussa 1968 sisälsi paitsi puhutun informaation myös ajatuksen tai ainakin viitteitä siitä, että kuultava radioselostus prahalaisten kokemasta tapahtui juuri kuulemisen aikana.

Radiouutisten linja ja kiinnostuksen kohteet

Lehden toimituspoliittinen linja voidaan yleensä määrittellä ainakin väljästi esimerkiksi puoluekannan (puoluelehdistö), kustantajan (esimerkiksi asiakaslehdet) tai ilmestymispaikan (paikkallis- ja maakuntalehdet) perusteella. Yleisradiolla toimituspoliittista linjaa on vaikeampi määrittellä. Radio ei julkaise myöskään harkittuja ja ennalta suunniteltuja toimituspoliittisia linjanvetoja erillisissä pääkirjoituksissa kuten tapahtuu lehdissä. Ohjelmilla on vastaava toimittaja, mutta lähtökohtana on ollut pääosin juridinen vastuu.²⁷

Vuonna 1977 sanomalehti *Uusi Suomi* julkaisi erityisen ”YLE:n värikartan”, jossa oikeistolainen *Uusi Suomi* arvioi radiouutisissa työskentelevän kaksi Suomen Kommunistisen Puolueen tai Suomen Kansan Demokraattisen Liiton kannattajaa, 16 Sosiaalidemokraattisen puolueen kannattajaa ja 10 muuten vasemmistolaisia toimittajaa. Keskustalaisia lehti oli löytänyt 3, porvareita 8 ja muita ryhmiä edusti 1 toimittaja.²⁸ *Uuden Suomen* taulukko liittyi 1960- ja 70-lukujen kiivaaseen poliittiseen keskusteluun Yleisradion asemasta ja sen ohjelmien poliittisesta sisällöstä. Toki se voi antaa viitteitä siitä, miten yksittäiset toimittajat suhtautuvat asioihin, mut-

ta samalla se kuvastaa, kuinka vaikeaa tutkimuksellisesti on määrittellä sellaisia käsitteitä kuin ”radiouutisten linja” tai ”Yleisradion linja”.²⁹ Lisäksi toimituksellisia ratkaisuja voidaan peilata yhtiön tavoitteisiin. 1960-luvun lopulla Yleisradiota johtaneen pääjohtaja Eino S. Revon kaudella omaksuttu niin sanottu informatiivinen ohjelmapolitiikkaa selittää toimituksen journalistia ratkaisuja.

Utistoitomituksen viikoittaisen Maailmanpolitiikan arkipäivää -ohjelmasarjan aihevalikoima selventää ulkomaan tapahtumien kiinnostuksen kohteita. Viikoittaisohjelman sisällönanalyysi ei kerro, mitä asioita päivittäin seurattiin, mutta osoittaa, mihin aihealueisiin radiouutisten toimituksen oma mielenkiinto vuoden aikana suuntautui. Keskiössä olivat sosialistiseen Eurooppaan liittyneet aiheet, mutta määrällisesti niiden kanssa kilpailivat Indokiinan sotaan ja kolmanteen maailmaan liittyneet teemat, jotka veivät ohjelma-ajasta liki kaksikolmannesta (kuvio 1).

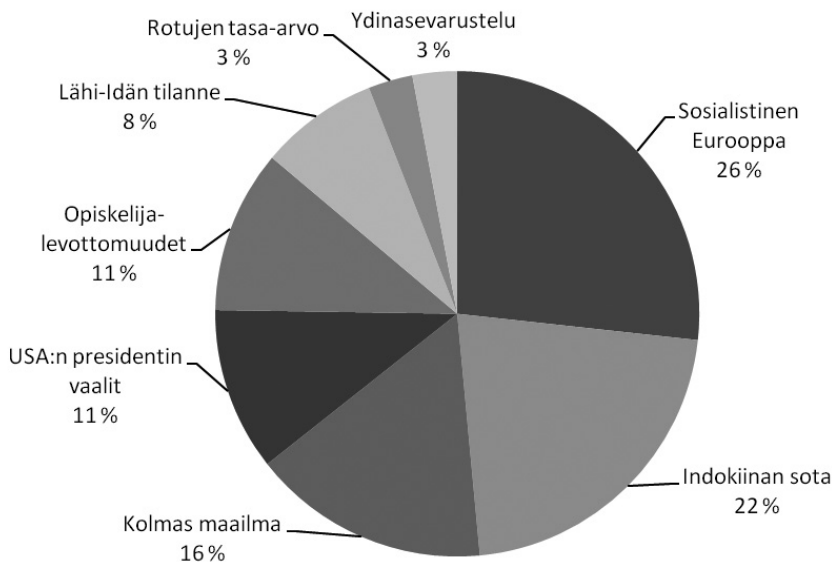
Aiheiden jakautumista selittivät paitsi aiheiden uutisellinen ajankohtaisuus, kuten Yhdysvaltain presidentinvaalit,³⁰ myös toimituksen

27. Ohjelmille määritelty vastaava toimittaja vastaa ohjelman juridisesta sisällöstä samaan tapaan kuin päätoimittaja lehdestä. Vastaava toimittaja voi olla esimerkiksi radiokanavan päällikkö (tai aiemmin ohjelmajohtaja), jonka tehtäviin ei kuitenkaan yleensä ole kuulunut esim. osallistuminen toimituskokouksiin. Hän osallistuu yleislinjojen suunnitteluun, resurssien jakoon, hallintoon ym. Päiväkohtainen toimittaminen jää yksittäisten toimittajien ja ohjelmakohtaisten tuottajien (utistoitomituksessa uutispäällikön) vastuulle.

28. Esko Salminen, *Viestinnällä vallankumoukseen. Demokraattisen toimittajakoulutuksen aika 1960-luvulta 1980-luvulle*. Edita 2004, 149.

29. Ville Pernaa on pohtinut tv-uutistoitomituksen poliittista linjaa arvioimalla toimittajien näkemyksiä mm. haastattelujen ja pöytäkirja-aineiston perusteella. Pernaa 2009.

30. Maailmanpolitiikan arkipäivää 30.10.1968. Seuraavassa viitataan ohjelman kirjallisiin ohjelmaraportteihin (ohjelman lähetyksistöihin) ohjelmanimellä ja päivämäärällä. Nauhoitettuihin taltiointiin viitataan puolestaan radioarkiston taltionumerolla ja julkaisupäivämäärällä.



Kuvio 1. Maailmanpolitiikan arkipäivää -lähetysten sisällön jakautuminen vuonna 1968. Lähde: Maailmanpolitiikan arkipäivää -lähetysten ohjelmaraportit 1968, RArk.

omien toimittajien ulkomaille tehdyt reportaasimatkat. Niiltä saatiin runsaasti materiaalia, joka luonteeltaan soveltui hyvin nimenomaan viikoittaiseen ajankohtaisohjelmaan. Esimerkkinä tästä on toimittaja Olavi Laineen Indokiinan matkan seurauksena syntynyt ”Saigonin viralliset äänet” -ohjelma³¹.

Tšekkoslovakia-uutisten määrä radiouutisissa

Tšekkoslovakian tapahtumista raportoitiin pitkin vuotta, ja seuranta tiivistyi keväällä ja kesällä, kun maa näytti kulkevan poliittisesti eri suuntaan kuin muut sosialistimaat. Samalla myös Tšekkoslovakian ja sen sosialististen liittolaisten välit kiristyivät. Uutisvälähdysten määrä oli suurimmillaan elokuussa, jolloin miehitys ja sen jälkitapahtumat saivat aikaan suoranaisen hyökkäyksen radion uutisvirrassa, kuten kuviosta 2 näkyy.

Parin miehitystä seuranneen päivän aikana kaikki radion ajankohtaisohjelmat keskittyivät

Tšekkoslovakian miehitykseen. Muita aiheita käsiteltiin sähköinä tai lyhyinä raportteina eikä niille löytynyt paljoa ohjelma-aikaa miehitystä seuranneen viikonkaan aikana (kuvio 3).

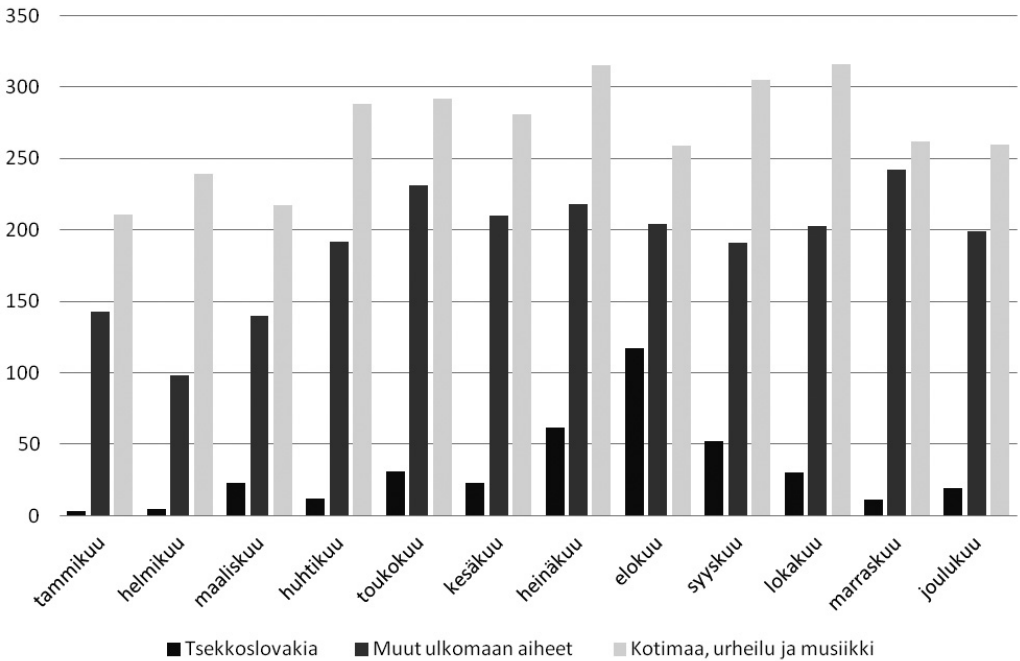
Voi sanoa, että radiouutisten toimitus näytti, miten moderni sähköinen tiedotusväline hehtisessä uutistapahtumassa toimii. Samalla tavalla kun Ruotsin radion aikaisemmin perustetut uutiset näyttivät osaamisensa Unkarin ja Suezin kriiseissä reilut kymmenen vuotta aiemmin, Suomen radiouutiset läpäisivät uutispäällikkö Ralf Fribergin mukaan oman testinsä Tšekkoslovakian kriisissä.³²

Ensietodot miehityksestä saatiin uutistoimistoilta

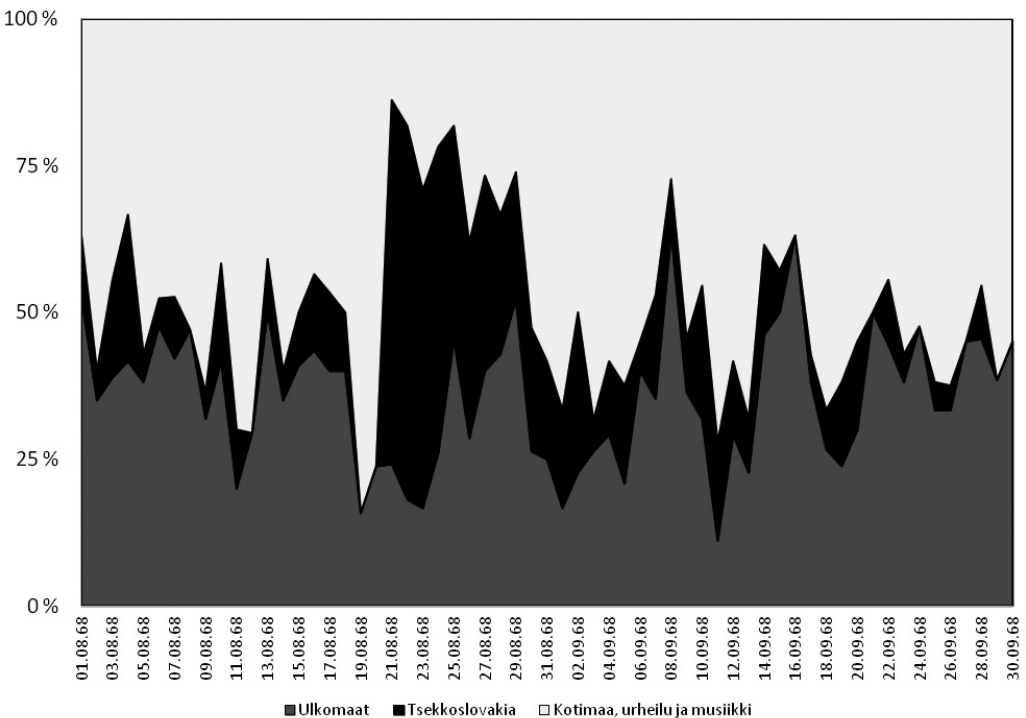
Itse miehityksestä radio kertoi tuoreeltaan keski- viikkoamuna 21. elokuuta. Ensimmäisessä

31. Maailmanpolitiikan arkipäivää 8.5.1968.

32. Salokangas 1996, 187.



Kuvio 2. Radion ajankohtaisohjelmien sisällön jakautuminen vuonna 1968. Lähde: Ajankohtaisen studion, Aamun peilin ja Päivän peilin ohjelmaraportit 1.1.–31.12.1968, RARk.



Kuvio 3. Radion ajankohtaisaiheiden suhteellinen jakautuminen elo-syyskuussa 1968. Lähde: Ajankohtaisen studion, Aamun peilin ja Päivän peilin ohjelmaraportit 1.8.–30.9.1968, RARk.

uutislähetyksessä kello kuudelta toimittaja Tapani Lausti kertoi uutisen kansainvälisten uutistoimistojen lyhyinä sähköinä. Niiden tiedot perustuivat pääosin Prahan radion läheteksiin. Jo tuolloin oli tiedossa, että neuvostoliittolaisten lisäksi miehitykseen osallistui myös puolalaisia, bulgarialaisia, itäsaksalaisia ja unkarilaisia joukkoja. Myös se tiedettiin, etteivät tšekkoslovakialaiset olleet nousseet vastarintaan.

Ensimmäisessä lähetyksessä oli mukana myös Yleisradion Washingtonin kirjeenvaihtajan Pasi Rutasen suoraan lähetykseen soittama puhelinraportti.³³ Asiasisällöltään Rutasen raportti ei tuonut juuri uutta tietoa siihen, mitä uutistoimistojen materiaaliin perehtynyt Tapani Lausti oli jo ennättänyt kertoa. Rutanen kertoi kuitenkin myös siitä, kuinka tieto miehityksestä oli tullut Yhdysvaltoihin pian puolen yön jälkeen Suomen aikaa ja kuinka amerikkalaiset olivat peilanneet³⁴ Tšekkoslovakialaisia radiolähetystiä ja havainneet myös radiohäärinnän alkaneen.³⁵ Pasi Rutasen puhelinraportti kuulosti erilaiselta kuin studiossa puhuvan toimittajan puhe. Raportin ilmaisutapaan sisältyi äänellisiä viitteitä siitä, että tieto tulee kaukaa ja suoraan sieltä, missä Pasi Rutasen kertomat asiat ovat oikeasti tapahtuneet (eli Yhdysvalloissa, jonka reaktioista hän raportoi).³⁶ Voidaan sanoa, että juuri nämä raportin radion välineominaisuuksiin liittyvät seikat olivat Tšekkoslovakian miehityksestä kuullun ensimmäisen ulkomaanraportin erityinen voima.

Ensimmäistä lähetystä seurasi puolen tunnin kuluttua seuraava ylimääräinen uutislähetys. Sen sisältö oli pääosin sama kuin kuuden lähetyksessäkin, mutta nyt mukaan oli saatu myös Neuvostoliiton uutistoimiston TASSin³⁷ ilmoitus, jonka mukaan:

Tšekkoslovakian puolue- ja hallitusjohtajat ovat pyytäneet Neuvostoliittoa ja muita liittoutuneita valtioita antamaan Tšekkoslovakian veljeskansalle kiireellistä apuaan, aseellinen apu mukaan luettuna. Pyyntö esitettiin TASSin mukaan sen uhan edessä,

jonka Tšekkoslovakiassa olevat vastavallankumoukselliset voimat ovat muodostaneet. TASS sanoi näiden piirien olevan yhteistoiminnassa sosialismille vihamielisten ulkovaltojen kanssa. TASS sanoi myös, että Tšekkoslovakian tilanteen paheneminen vaikuttaa Neuvostoliiton ja muiden sosialististen valtioiden elintärkeisiin etuihin. Tilanne muodostaa TASSin mukaan uhan myös sosialistisen yhteisön turvallisuudelle.³⁸

TASSin uutinen kuvasi asian niin kuin miehittäjät sen ilmaisivat. Näkökulma ”pyynnöstä annettusta veljellisestä avusta” sekä tarpeesta kukistaa ”vastavallankumoukselliset pyrkimykset” leimasi miehittäjien näkemyksiä käytännössä koko miehityksen ajan.

Ensimmäisen miehitysviikon aikana radion kuuntelijoille kerrottiin nopeasti ja käytännössä ilman vastarintaa edenneestä miehityksestä,³⁹ tšekkoslovakialaisten ja muun maailman reaktioista sekä miehityksen jälkimainingeista. Niihin kuului myös Tšekkoslovakian uudistusmielisen johdon vangitseminen, kuljetus Moskovaan

33. 21.8.1968, ARK-3903-5.

34. Radiolähetysten ’peilaaminen’ on aikansa termi, joka tarkoitti käytännössä radiolähetysten kuuntelua tai radio-signaalin ’sieppaamista’ erityisissä kuunteluasemissa.

35. 21.8.1968, ARK-3903-5.

36. Tästä Rutasen ensimmäisestä raportista ks. tarkemmin Risto Degerman, Miksi Pasi Rutanen rykäisi radiossa 21.8.1968? *Historiallinen Aikakauskirja* 102:3 (2004), 389.

37. Neuvostoliiton sähketoimisto TASS eli Telegrafnoje agentstvo Sovetskogo Sojuza (nyk. ITAR-TASS).

38. Aamunpeili 21.8.1968, ARK-3903-5. Tämän TASS:n tiedon kiisti radion haastattelema Tšekkoslovakian Helsingin suurlähetysneuvos Jaroslav Scopek illan Päivän peilissä. Päivän peili 21.8.1968, ARK-3912-1.

39. Elokuun lopussa annetun tiedotteen mukaan kuolonuhrien määrä oli noussut 25:een ja loukkaantuneiden 431:een, Zachovalová 1998, 342. Koko miehityksen aikana kuolleiden määrästä eri lähteet antavat toisistaan poikkeavia lukuja. Esim. Peter Molloyn BBC:lle tuottamassa dokumentissa kuolleiden määräksi sanotaan sata henkeä. *Kommunismen kadonnut maailma 2. Tšekkoslovakia*. BBC 2009. Dokumentti on esitetty Suomessa YLE Teemalla 8.1.2010.

sekä neuvottelut, joissa Tšekkoslovakia pakotettiin peruuttamaan tehdyt uudistukset.⁴⁰ Tämän jälkeen miehittäjät alkoivat perääntyä ja tankit vetäytyä Prahan keskustasta.⁴¹

Tasapuolisuuden iso haaste

Yleisradion informatiivinen ohjelmapolitiikka edellytti pyrkimystä tasapuolisuuteen erityisesti ristiriitatilanteista uutisoitaessa.⁴² Toimitus etsikin uutisiinsa myös miehittäjien näkemyksiä kriisin syistä ja perusteista, mutta se osoittautui vaikeaksi. Kun kysymys oli Neuvostoliittoa koskevasta tai sivuavista uutisista, Yleisradion Moskovan kirjeenvaihtajalta Aarre Nojoselta pyydettiin yleensä kommenttia muualta saatuihin raportteihin.⁴³ Käytännössä Nojonen joutui kuitenkin tyytymään vain virallisia tiedonantoja heijastaviin lehtikirjoituksiin. Tälläkään kertaa lehdistötilaisuuksia ei järjestetty eikä lausuntoja saatu edes pyydettyä. Neuvostoliiton ulkoministeriö ilmoitti, ettei se sellaisia myönnä.⁴⁴ Kun radion toimittaja pyysi kommenttia Neuvostoliiton Helsingin suurlähetystöstä, pyyntö torjuttiin.⁴⁵ Myös pääjohtaja Repo pyrki saamaan lisäinformaatiota sekä TASSilta että Neuvostoliiton suurlähetystöltä, mutta turhaan.⁴⁶

Miehitysaamun ensimmäiseen varsinaiseen Aamun peiliin klo 7.05 saadussa Aarre Nojosen omalla äänellään Moskovasta antamassa raportissa tämä käytännössä vain toisti TASSin välittämän uutisen. Arvioidessaan uutisen vaikutuksia moskovalaisiin Nojonen tosin totesi miehityksen vaikuttaneen aamu-unisiin moskovalaisiin ”pommin tavoin”.⁴⁷ Paikallisiin uutisiin viitaten Nojonen raportoi edelleen, että:

Joukot poistuvat heti, kun on vakuututtu

Tšekkoslovakian laillisten elimien pystyvän hallitsemaan tilanteen maassa.⁴⁸

Illalla radiossa kuullussa Yleisradion kirjeenvaihtajien puhelinkonferenssissa Aarre Nojonen kertoi, että kadunkulkijoita miehitysuutinen ei Neuvostoliitossa juurikaan liikuttanut, mutta eri

tuotantolaitoksissa oli pidetty asiaan liittyviä kokouksia. Niiden miehitystä tukevia julkilausumia Moskovan radio oli sitten koko päivän ajan julkistanut. Reaktiot olivat olleet yksinomaan tukevia, mutta ”tuskinpa kukaan on mitään muuta odottanutkaan”, totesi Nojonen.⁴⁹ Pertti Salolaisen mukaan Lontoossa olivat paikalliset tšekkiopiskelijat uutisen kuultuaan itkeneet ja Pasi Rutasen mukaan Yhdysvalloissa oli ollut pieniä mielenosoituksia Neuvostoliiton lähetystön edessä.⁵⁰

Miehityksen sotilaalliseen interventioon liittyvät tapahtumat kävivät ilmi melko nopeasti, vaikka yleistilanne Tšekkoslovakiassa näyttäytyi epäselvänä koko miehityspäivän ajan. Epävarmuus johtui osittain siitä, ettei Prahaan oltu koko päivänä saatu suoria yhteyksiä. Yleisradion

40. Käytännössä presidentti Ludvig Svoboda oli ainoa, joka matkusti Moskovaan vapaaehtoisesti. Hans Rennerin mukaan tämä oli myös asia, jonka avulla Neuvostoliitto pystyi edes vaivoin säilyttämään kasvonsa fiaskoksi osoittautuneen miehityksen jälkeen. Hans Renner, *A History Of Czechoslovakia Since 1945*. Routledge 1989, 76.

41. Aamun peili 27.8.1968.

42. Ks. *Yleisradion ohjelmatoiminnan säännöstö* (OTS). Yleisradio 1967, 2–4.

43. Uskali 2003, 274.

44. Päivätarjotin 21.8.1968/Aarre Nojosen raportti Moskovasta.

45. 22.8.1968, ARK-3912-2.

46. Salokangas 1996, 187.

47. Aamun peili 21.8.1968.

48. 21.8.1968, ARK-3903-7.

49. Suomalaisten Moskovan kirjeenvaihtajien raportointia selvittänyt Turo Uskali on tulkinut väitöstutkimuksessaan Nojosen raportteja. Niihin on hänen mielestään sisällytetty ”rivien väliin” tulkintoja, joita ei suoraan voinut sanoa. Näin Nojonen muun muassa halusi välittää tiedon siitä, että Moskovassa pantattiin uutista. Ks. Uskali 2003, 273–274.

50. Puhelinkonferenssin nauhoitteen nauhakortissa julkaisuajankohdaksi on merkitty ainoastaan 21.8.1968, mutta siitä ei käy ilmi tarkka kellonaika. Nauhasisällön perusteella se voidaan kuitenkin sijoittaa keskiviikkoiltaan, sillä Euroopan kirjeenvaihtajat Aarre Nojonen Moskovasta ja Pertti Salolainen kertovat päivän tapahtumista, kun Washingtonin kirjeenvaihtaja Pasi Rutanen kuvailee aamun tunnelmia Yhdysvalloissa. 21.8.1968, ARK-6119-2.

Varsovan kirjeenvaihtaja Jarmo Jääskeläinen referoi kuitenkin aamullista puheluaan Lieko Zachovalován kanssa:

Kirjeenvaihtajamme Lieko Zachovalová kertoi prahalaisten heränteen aamuyöstä lentokoneiden jyrinä. Puhelimit soivat perheissä keskellä yötä. Varsovan liiton joukot vyöryivät kaikilta suunnilta maahan. Silminnäkijäin ja vieraskielisten radioasemien toistamana tieto levisi kuin kulovalkea. Mitä on tehtävä? Ainoa mahdollisuus on pysyä rauhallisena. Vastarinta on turha. Lieko Zachovalová jatkaa: Kello 4.30 paikallista aikaa eli kello 5.30 Suomen aikaa aloitti Prahan radio lähetyksensä. Tiedonannossa sanotaan, että miehitys alkoi eilen illalla noin kello 23.00 ja se on tapahtunut tasavallan presidentin, parlamentin puhemiehen, hallituksen puhemieshistön ja kommunistisen puolueen ensimmäisen sihteerin tietämättä.⁵¹

Tämän jälkeen Jääskeläisen referoima Zachovalová kertoi Prahan radion lähettäneen tiedonantoa aluksi noin 15 minuutin ajan, jonka jälkeen se oli vaiennut kolmeksi neljänneksiksi.⁵²

Puolalaisten Jarmo Jääskeläinen arveli lähteneen aamulla töihinsä mietteläinään kuultuaan Puolan radion tiedonannosta, joka kertoi, että myös Puolan armeijan joukot olivat yhdessä muiden Varsovan liiton maiden yksiköiden kanssa ylittäneet Tšekkoslovakian rajat, ”koska Tšekkoslovakia on pyytänyt veljellistä apua.”⁵³ Jääskeläisen raportti toisti siis samaa miehitysvaltojen perusviestiä kuin jo aiemmin aamulla kuultu TASSin uutinen. Lisää puolalaisperustelua miehitykselle kuultiin Päivän peilissä kolme päivää miehityksen jälkeen, kun Jääskeläinen raportoi Varsovasta sikäläisiä lehtikirjoituksia.⁵⁴

Uutisaineksen sisältöjen jakautuminen

Melko pian uutisten pääpaino siirtyi varsinaisesta miehitystapahtumien kuvailusta miehityksen seurausten kuvailuun. Suomalaisille kerrottiin muun muassa siitä, kuinka tapahtumat olivat houkutelleet ulkomaista lehtiväkeä Itävallan

puolelle Wieniin seuraamaan naapurimaan tapahtumia tai kuinka Finnairin Rodoksen lento jouduttiin lentämään Budapestin välilaskun sijasta Jugoslavian kautta.⁵⁵ Tapahtumauutisoinnin rinnalla kuultiin myös runsaasti välähdyksiä, joissa referoitiin kannanotoista tapahtumiin – pääsääntöisesti tuomiten.

Temaattisesti miehityksen jälkeen kuullut raportit voi jakaa kolmeen pääluokkaan (kursiivilla esimerkki luokkaan luettavan raportin otsikosta):

1. Tapahtumien kuvaus
 - *Ammuntaa yöllä, huoltotilanne kohtalainen*⁵⁶
2. Aiheesta esitetyjen mielipiteiden referointi
 - *”Ei sopimus vaan sanelu” Lontoon lehtien arviointeja Moskovan neuvottelujen tuloksista*⁵⁷
3. Tapahtumille selityksiä esittävät uutiset ja raportit
 - *TASS ilmoitti, että Tšekkoslovakian valtiolliset elimet olivat pyytäneet aseellista apua, koska oli olemassa vastavallankumouksen vaara*⁵⁸

Kuviossa 4 on esitetty raporttien määrällinen jakautuminen näihin kuvattuihin luokkiin radion eri päivittäisissä ajankohtaisohjelmissä.

Otsikkotasaisen ohjelmaraportin kuvauksen perusteella sisällönerrittely jää karkeaksi. Siitä näkee kuitenkin, että pääpaino oli selvästi uutismaisessa tapahtumien kuvauksessa ja kannanottojen referoinnissa. Mielipiteiden referoinnit saattoivat olla joko toimituksen haastatteluista esiin nostamia lausuntoja tai lainauksia toisaalla julkaistuista mielipiteistä.

51. 21.8.1968, ARK-3912-1.

52. 21.8.1968, ARK-3912-1.

53. 21.8.1968, ARK-3903-8.

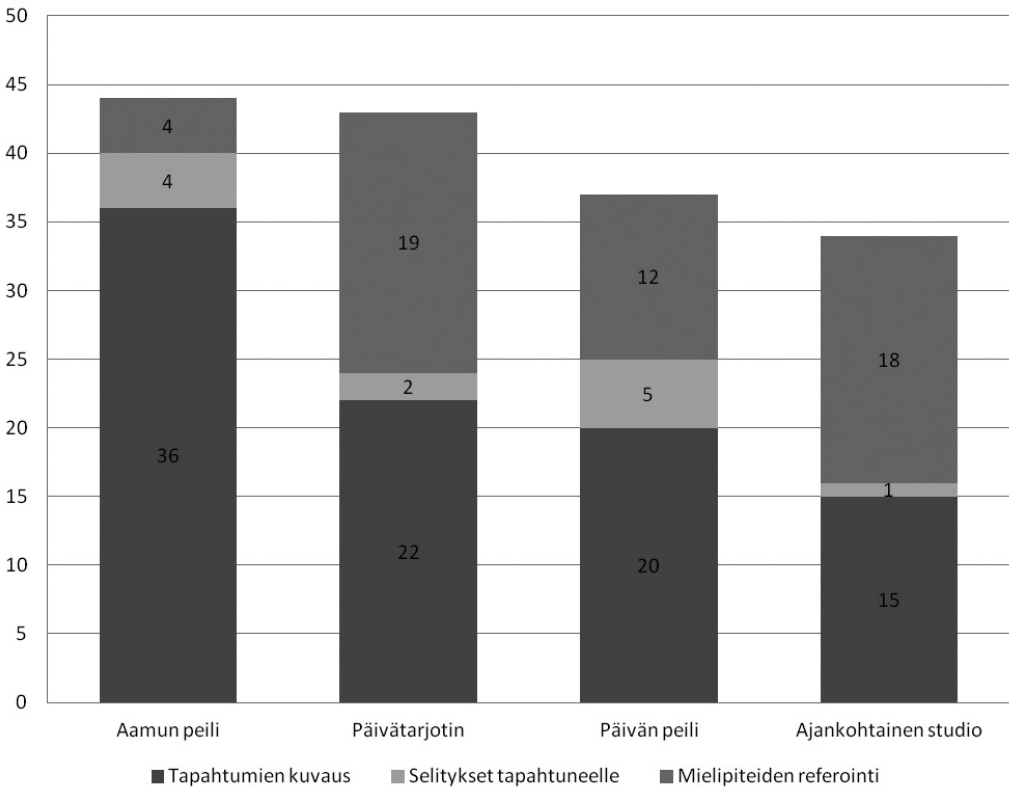
54. Päivän peili 24.8.1968.

55. Aamun peili 22.8.1968.

56. Päivätarjotin 25.8.1968.

57. Päivätarjotin 28.8.1968.

58. Aamun peili 21.8.1968.



Kuvio 4. Radion uutisvälähdysten temaattinen jakauma 21.–28.8.1968. Lähde: Aamun peilin, Päivätarjottimen, Päivän peilin ja Ajankohtaisen studion ohjelmaraportit, RArk.

Aamun peilin merkitys tapahtumien kuvaajana on ymmärrettävää, koska siinä voitiin kertoa edellisen yön aikana saadut tiedot tuoreeltaan. Usein ne perustuivat kansainvälisten uutistointojen sähköisiin tai olivat koosteita edellisestä päivästä kertyneistä omien kirjeenvaihtajien raporteista.⁵⁹

Päivän ajankohtaisohjelmissä aamua runsaammat mieliteiden referaatit selittyvät sillä, että niissä toimitus kertoi, miten tapahtumiin oli eri puolilla suhtauduttu. Siihen saatiin tietoja esimerkiksi sanomalehtien kirjoittelusta,⁶⁰ ulkomaiden lausunnoista⁶¹ sekä myös kotimaan poliittisista reaktioista.⁶²

Selittävän aineksen määrä jää tässä tarkastelussa todennäköisesti todellista pienemmäksi osittain sen takia, että ohjelmaraporttien lyhyis-

sä luonnehdinnoissa on keskitytty kuvaamaan kunkin raportin pääsisältöä. Ajallisesti eri teemat sekoittuivat toisiinsa ja niitä on vaikea asettaa kronologiseen järjestykseen: samassa lähe-

59. Esim. 22.8. toimittaja Juhani Lindströmin Helsingin toimituksessa laatima kahden minuutin mittainen raportti perustui nimenomaan uutistointojen sähkömateriaaliin. Aamun peili 22.8.1968.

60. Esim. 22.8. Päivätarjottimessa Pertti Salolainen raportoi Lontoon, Aarre Nojonon Moskovan ja Heikki Kymäläinen Helsingin lehtien reaktioista ja Raimo Visa tšekkien salaisen radioaseman kuulumisista. Päivätarjotin 22.8.1968.

61. Esim. Englannin hallituksen huolenilmaus Tšekkoslovakian johtajien kohtalosta miehityksen jälkeen. Päivätarjotin 23.8.1968.

62. Kantaa otti esim. Suomen Kommunistisen Puolueen puheenjohtaja Arne Saarinen. Päivätarjotin 21.8.1968.

tyksessä voitiin kertoa tapahtumauutisia, referoida kannanottoja tapahtumasta tai pohtia miehitykseen johtaneita syitä ja sen tulevia seurauksia.

Uutistoimintaa poliittisen suurenuslasin alla

Suomen hallituksen virallista kantaa tapahtumiin oli pitkin päivää valmisteltu presidentin sekä pää- ja ulkoministerien neuvotteluissa sekä puolen päivän aikaan pidetyssä presidentin johtamassa ulkoasianvaliokunnan kokouksessa,⁶³ josta tiedottivat pääministeri ja ulkoministeri.⁶⁴ Puolueettomuuttaan korostavan Suomen hallitus ilmoitti, että se piti sotavoimien käyttöä Tšekkoslovakian kriisin ratkaisemisessa liian voimakkaana keinona tukahduttaa liberalisoituminen. Samalla kriisiin toivottiin rauhanomaista ratkaisua.⁶⁵

Suomen varovainen kanta vain korostui, kun toimittaja Heikki Kymäläinen haastatteli pääministeri Mauno Koivistoa. Päivän peilissä julkaisutussa haastattelussa Mauno Koivisto korosti pohtivaan tyyliinsä suomalaisten varovaisuuden merkitystä:

Suomen kannaltahan tässä syntyneessä tilanteessa on erinomaisen tärkeätä, ettei harkitsemattomasti tehdä mitään semmoista, joka aiheuttaa meille vaikeuksia myöhemmin.⁶⁶

Pääministerin haastattelu oli luonnollisesti suunnattu kansalaisille ja se kuvasti maan poliittisen johdon huolestuneisuutta. Kehotuksen harkitsevaisuuteen voidaan kuitenkin tulkita kohdistuneen myös tiedotusvälineisiin, sillä pääministeri Koivisto ja ulkoministeri Ahti Karjalainen ottivat yhteyttä myös suurimpien sanomalehtien päätoimittajiin.⁶⁷ Suomessa valtiojohto näyttää tietoisesti pyrkineen vaikuttamaan julkiseen keskusteluun.

Myös Yleisradion pääjohtaja Eino S. Repo ja uutispäällikkö Ralf Friberg olivat yhteyksissä maan poliittiseen johtoon. Fribergin sanotaan

ohjeistaneen Koivistoa selittämään mahdollisen painostuksen alla, että Suomessa Yleisradio on eduskunnan radio eikä hallitus voi sitä komentaa.⁶⁸

Suomessa reagoitiin Tšekkoslovakian tapahtumiin jo ensimmäisenä päivänä, kun kaduilla nähtiin mielenosoituksia.⁶⁹ Mielenosoituksia järjestettiin seuraavina päivinä eri puolilla maata. Niistä raportoitiin ainakin Helsingistä ja Turusta.⁷⁰ Helsingin Vanhalla ylioppilastalolla järjestettiin erillinen yleisötilaisuus miehityksen takia.⁷¹ Mielenosoitusten pelättiin johtavan myös väkivallantekoihin, minkä takia sisäministeri Antero Väyrynen tuomitsi radiossa järjestettyjen mielenosoitusten jälkeiset hulinat.⁷²

Reaalipoliittinen lähestymistapa

Suomen valtiojohton tapaan myös Yleisradio pyrki analysoimaan tapahtumia reaalipoliittisista lähtökohdista. Tämä kuului tuoreeltaan miehityspäivän⁷³ iltana lähetetystä Maailmanpolitiikan arkipäivää lähetyksestä. Siinä poliittisen historian professori L.A. Puntila,⁷⁴ tohtori Kuller-

63. Suomen ulkopoliittisen johdon toiminnasta ja tunnelmista tarkemmin ks. esim. Ahti Karjalainen & Jukka Tarkka, *Presidentin ministeri. Ahti Karjalaisen ura Urho Kekkosen Suomessa*. Otava 1989, 159–164.

64. Visuri 2006, 209.

65. Päivän peili 21.8.1968.

66. 21.8.1968, ARK-3912-1.

67. Visuri 2006, 209.

68. Salokangas 1996, 187.

69. Päivän peili 21.8.1968.

70. Ajankohtainen Studio 22.8.1968; Päivätarjotin 22.8.1968.

71. Ajankohtainen studio 23.8.1968.

72. 23.8.1968, ARK-3912-5.

73. Yleisradio käytti tapahtumista pääsääntöisesti termiä 'miehitys', joskin Moskovan kirjeenvaihtaja Aarre Nojonen joutui käyttämään lievempiä ilmaisuja kuten 'asioihin puuttuminen'. Vrt. Uskali 2003, 274.

74. Lauri Aadolf Puntila (1907–1988) oli Helsingin yliopiston poliittisen historian professori vuosina 1952–1971 ja Suomen sosiaalidemokraattisen puoleen kansanedustaja vuosina 1966–1970.

vo Killinen⁷⁵ ja maisteri Jaakko Okker⁷⁶ keskustelivat puolen tunnin ajan toimittaja Paula Porkan johdolla. Keskustelussa kerrattiin miehityksen yhteydet laajempaan kansainväliseen poliittiseen liikehdintään sosialistissa maissa sekä suurvaltapolitiikan kehyksiin. Kullervo Killinen toi omassa puheenvuorossaan esiin realipoliittisen näkökulman perinteiseen suomalaiseen tapaan viittaamalla presidentti J. K. Paasikiven näkemyksiin:

Tässä on kyseessä pitkäaikaisesta historiallisesta prosessista erään ideologian piirissä, joka on nyt saanut tällaisen jyrkän ilmentymän taas tällä kertaa. Toisaalta se on omiaan korostamaan sitä, että ne sotilaalliset turvallisuustekijät Euroopassa, joille viime vuosina on eräillä tahoilla pyrytty antamaan tämmöinen väheksyvä merkitys, ovat jälleen osoittautuneet sangen lukiksi ja näin ollen luulisin, että meillä täällä Suomessakin on jälleen taas kerran syytä kertaalleen lukea Paasikiven muistelmat.⁷⁷

Reaalipoliittista näkökulmaa korosti myös Jaakko Okker, jonka mukaan julkisuudessa ei ollut tietoa siitä, mistä sosialististen maiden johtajat ovat neuvotelleet ennen miehitystä.

Minusta näiden syiden etsiminen on parasta aloittaa tutustumalla Euroopan kartalta [sic]. Se kertoo paremmin kuin kymmenen Pravdan pääkirjoitusta, mikä on Tšekkoslovakian strateginen ja sotilaallinen merkitys Varsovan liitolle ja Neuvostoliitolle.⁷⁸

Kun Paula Porkka johdatteli keskustelua kansainvälisen kommunistisen liikkeen suuntaan, totesi Puntila, ettei siihen oikeastaan voinut vielä ottaa kantaa.

Minä luulen, että aika toimii tämänlaatuissa tapahtumissa melko lailla nopeasti ja käänteet, kun ovat olleet koko lailla liukkaita, niin ne saattavat muodostua myös vastakohdikseen ja niin ollen en ennustaisi mitään tästä syksyllä pidettävästä kommunistipuolueiden huippukokouksesta. Jos se

huomenna kokoontuisi, niin se varmasti epäonnistuisi. Mutta mitä on syksyllä? Se on asia erikseen.⁷⁹

Ohjelma oli pohdiskeleva katsaus siitä, miten miehitykseen oli tultu ja millaisia motiiveja sen taustalta oli löydettävissä. Perussävy oli rauhoittava. Vaikka tapahtumat olivat dramaattisia, niiden ei uskottu merkitsevän paluuta kylmään sotaan.⁸⁰

Dramatiikkaa ja äänitehosteita

Maailmanpolitiikan arkipäivää -ohjelman korostetun asiallisen keskustelun vastapainona radiosta kuultiin myös toisenlaisia äänenpainoja. Tapahtumat henkilökohtaisesti omassa elämässä kokenut Lieko Zachovalová purki raporteissaan sydäntään ja tunteitaan niin teksteissä kuin niiden esittämisessäkin. Esimerkkinä tästä on Lieko Zachovalován ehkä kuuluisin raportti,⁸¹ jonka hän antoi toisena miehityspäivänä saatuaan vihdoinkin yhteyden Suomeen. Suoran omaisen raportti⁸² alkoi yleisellä informaatiolla maan tilanteesta ja raportin alkuvaihetta voi pitää referaattina maan poliittisten elimien tai kansalaisten näkemyksistä. Esitystavaltaankin se oli tyyppillinen Zachovalován puhelinraportti.

75. Paolo Kullervo Killinen (1912–1994) oli kansainväliseen politiikkaan perehtynyt valtiotieteilijä ja STT:n toimitusjohtaja.

76. Jaakko Uolevi Okker (s. 1931) on toimittaja ja pakinoitsija.

77. 21.8.1968, ARK-3903-10.

78. 21.8.1968, ARK-3903-10.

79. 21.8.1968, ARK-3903-10.

80. 21.8.1968, ARK-3903-10.

81. Zachovalovákin viittaa itsekin muistelmissaan juuri tähän raporttiin ”sinä kuuluisana juttuna, jonka sveitsiläinen keskus pyrki keskeyttämään”. Zachovalová 1998, 320.

82. Käytännössä suuri osa kirjeenvaihtajien raporteista nauhoitettiin lähetysten välillä ja ne lähetettiin sitten sellaisenaan eri ohjelmapaikoilla. Joskus nauhoituksia saatettiin kotimaassa lyhentää, jotta ne sopisivat lähetykseen. Poikkeustapauksissa raportteja kuultiin suorinakin kuten esimerkiksi miehityspäivän aamun ylimääräisessä uutislähetyksessä kuultu Pasi Rutasan raportti Washingtonista 21.8.1968.

Viimeistään siinä vaiheessa, kun Zachovalová toteaa:

Tämä [miehitys] on traaginen väärinkäsitys, harha-askel, poliittinen vikapisto – sitä voidaan nimittää miksi hyvänsä. Se on jo vaatinut ihmishenkiä ja verta. Se on aiheuttanut myös aineellisia vahinkoja. Mutta loppujen lopuksi se on myös tehokkain, vaikkakin karkein mahdollinen tapa erottaa akanat jyvistä. Mikäli olen pystynyt havaitsemaan, on akanoita loppujen lopuksi melko vähän.⁸³

muuttuu raportointi kuitenkin henkilökohtaiseksi ja poliittisuonteiseksi kommentoinniksi. Jyvillä ja akanoilla hän viittaa Tšekkoslovakian uudistuksien kannattajiin ja niiden vastustajiin.

Raportti kertoo edelleen, kuinka elämä Prahasa jatkuu, kuinka ihmiset ovat ihmeellisen ystävällisiä toisilleen pitkissä elintarvikejonoissa ja vähissä täyteen pakatuissa liikennevälineissä. Zachovalová kuvailee sen jälkeen yleistä ilmapii-riä maassa, jonka poliittiset johtohenkilöt ovat internoituina. Lisäksi hän kertoo, että neuvostoliittolaiset ovat alkaneet vangita myös kulttuurihenkilöitä. Näihin pidätyksiin Tšekkoslovakian poliisi ei, kuten Lieko Zachovalová korostaa, ole myötävaikuttanut.

Raportissaan Zachovalová myös ikään kuin kietoo kuulijat yhteisen kollektiivisen salaisuuden piiriin paljastaessaan ”luotettavalta taholta” saamansa tiedon. Sen mukaan myös elokuvateoreettisen aikakauslehden *Film a doban* päätoimittaja, tohtori Antonin Novák olisi pidätetty.

Kahden minuutin kohdalla raportissa seuraa yllättävä käänne, kun puhelinkeskus yrittää keskeyttää puhelun. Zachovalová pyytää lisää aikaa ja jatkaa sen jälkeen raporttiaan.⁸⁴ Raportin lopussa keskus tulee uudelleen ääneen pyrkien keskeyttämään puhelun, mutta hän ei onnistu estämään Zachovalováa lukemasta kirjoittamaansa tekstiä kokonaisuudessaan:

Zachovalová:

Näinköhän miehittäjille sittenkin on onnistuttu antamaan havainto-opetusta siitä, et-

tei Tšekkoslovakia aio lähteä sosialismin leiristä...

Keskus (minuutti edellisen keskeytyksen jälkeen):

Hello

Zachovalová:

...mutta, että se haluaa noudattaa

Keskus:

Hello! I'm sorry would you cease please the call?

Zachovalová:

... kansainvälisiä sitoumuksiaan suvereenisena maana.

Keskus:

Hello! I'm sorry would you cease please the call?

Zachovalová:

Yes of course Let me say this one eee.

Keskus:

Lady I'm sorry I can't.

Zachovalová:

Oh bloody hell!

Keskus:

Would you tell, please goodbye?

Zachovalová:

Näinköhän miehittäjille sittenkin on onnistuttu antamaan havainto-opetusta siitä, ettei Tšekkoslovakia aio lähteä sosialismin leiristä mutta että se haluaa noudattaa kansain...

Keskus:

Hello I'm so sorry (yhteys katkeilee)

Zachovalová:

Five words!! Mutta että se haluaa noudattaa kansainvälisiä sitoumuksiaan suvereenisena maana. Thank you very much! Goodbye!

Keskus:

Hello. Finish?

83. 22.8.1968, ARK-5389-2/Lieko Zachovalován raportti Prahasta.

84. 22.8.1968, ARK-5389-2/Lieko Zachovalován raportti Prahasta.

Zachovalová:

Yeah!

Keskus:

*Thank...*⁸⁵

Ensimmäisen keskeytyksen jälkeen Lieko Zachovalová vielä pääsi kiinni ennakolta kirjoittamaansa tekstiin, mutta loppukappaleen aikana hänen ja keskuksen välinen englanninkielinen sanailu muuttuu aggressiiviseksi ja hän jopa kiroaa keskukselle englanniksi.

Tekstiltään Zachovalován raportti oli pääosiltaan vanhan jo tiedossa olleen informaation toistamista. Tapahtumista välittyi sen kautta kuitenkin omakohtaisen kokemuksen tunne. Raportin tunnesisältö voimistui edelleen keskeytyksen takia. Sillä oli suora vaikutus myös raportin ilmaisuuden kiihkeyteen. Se, että Helsingin studiossa ollut toimittaja Hannu Reime selitti raportin jälkeen keskeytyksen johtuneen siitä, että Prahan puhelu tuli Zürichin kautta (jonka keskus pyrki rajoittamaan kansainvälisiä puhelinyhteyksiä niiden vähäisyyden takia) toki lievensi joltakin osin tuntua, että nimenomaan miehittäjät olisivat yrittäneet sensuroida raporttia. Sana-harkan vaikutusta raportin kokonaisvaikutukseen ei voi kiistää.

Yleisradio ajoi raportin ulos sellaisenaan.⁸⁶ Radio pyrki siis lähetyksissään tietoisesti hyödyntämään erilaisia äänimateriaaleja eli toteuttamaan sitä uutispäällikkö Ralf Fribergin perän kuuluttamaa radiouutisten vahvuutta eli "radiomaisen uutisen tajuttavaa, herättävää muotoa". Tämä pyrkimys kuului itse asiassa jo aiemmin esitellyn ensimmäisen miehitystä käsitelleen Pasi Rutasen raportin yhteydessä, jolloin radiosta kuultiin, kuinka puhelin soi studiossa ennen kuin Rutanen pääsi ääneen. Vastaavasti miehityksen jälkeen uutisissa referoitiin Tšekkoslovakian presidentin Ludvig Svobodan Moskovan neuvottelujen tuloksista kertovaa radiopuhetta käyttämällä suomalaisen kerronnan tehosteena Yleisradion Laajasalossa nauhoittamaa otetta Svobodan alkuperäisestä tšekinkielisestä radiopuheesta.⁸⁷

Voidaan kuitenkin hyvällä syyllä sanoa, että nimenomaan Lieko Zachovalován raporttien persoonallinen ja henkilökohtaiseen kokemukseen perustuva tyyli oli omalta osaltaan vahvasti vaikuttamassa siihen, miten radion uutistoimitus Tšekkoslovakian tapahtumista ja erityisesti miehityksestä raportoi.⁸⁸

Tällä perusteella ei oikeastaan ole ihme, että Yleisradion pääjohtaja Eino S. Repo jälkeensä arvioi, että Lieko Zachovalová oli raporteillaan jopa "panemassa pystyyn paria-kolmea mielenosoitustakin Helsingissä".⁸⁹ Revon mielestä Zachovalová onnistui välittämään kansan tunteja, vaikka samalla hänen raporttinsa olivat asenteellisia. Kaikesta huolimatta Repokin tunnusti, että Lieko Zachovalová nousi raportoinnillaan "tietynlaiseksi kansallissankariksi" ja hänen suomalainen kollegansa Yrjö Länsipuro ylisti kirjeenvaihtajien kokouksessa vuonna 1969 Zachovalován raporteja suorastaan monumentaaliseksi journalismiksi.⁹⁰ Epäilemättä radion vaikutusta Tšekkoslovakian uutisoinnissa lisäsi myös se, ettei Suomessa kesällä 1968 oltu vielä totuttu siihen, miltä länsimaisen journalismin ihanteiden mukaan toimiva myyvä, värikäs ja

85. 22.8.1968, ARK-5389-2/Lieko Zachovalován raportti Prahasta.

86. 22.8.1968, ARK-5389-2/Lieko Zachovalován raportti Prahasta. Muistelmissaan Lieko Zachovalová kertoo joutuneensa hyppelemään kokonaisten kappaleiden yli, mikä takia hän on sisällyttänyt muistelmiin "raportin siinä muodossa, jossa se oli tarkoitettu suomalaisten kuultavaksi." Zachovalová 1998, 320–321. Muistelmissa julkistettu teksti vastaa kuitenkin lähes sanasta sanaan radioarkistossa olevan radiosta välittyneen nauhoituksen sisältöä, joten Lieko Zachovalován omakin mielikuva keskuksen väliintulon merkityksestä raportin lopputulokseen oli loppujen lopuksi väärä.

87. Uutislähetys klo 17.00, 27.8.1968.

88. Vrt. Visuri 2006, 209–210.

89. Salokangas 1996, 187. Myös pääministeri Mauno Koivisto syytti radiota suoranaisestä provosoinnista. Juhani Suomi, *Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen 1968–1972*. Otava 1996, 116–117.

90. Salokangas 1996, 187. – *Nyt julkaistu Risto Degermanin artikkeli on käynyt läpi tieteilisen vertaisarvioinnin.*

dramaattinen suorana välitettävä uutistoiminta kuulostaa.

Radion näytön paikka

Tšekkoslovakian kriisi oli suuren luokan uutistapahtuma, jossa nuori radion uutistoimitus pääsi näyttämään kyntensä samaan tapaan kuin Ruotsin radion uutistoimitus oli tehnyt Unkarin kansannousun aikana vuonna 1956. Uutistapahtumana miehitys oli ihanteellinen. Se syntyi nopeasti, oli dramaattinen ja siitä sai paljon monipuolista aineistoa. Se myös ajoittui radion kannalta ihanteellisesti: kun panssarivaunut ja lentokoneet ylittivät Tšekkoslovakian rajat, gutenbergiläisen tiedotusmaailman valtavälineet, lehdet, olivat jo painossa. Ainoa, joka saattoi kertoa tapahtumista suoraan uuteen päivään herääville suomalaisille, oli radio. Siitä irtosi myös radion kaipaamia ”myyviä, värikkäitä ja dramaattisia uutisia”, mitä tuntumaa radion toimitus myös tietoisesti hyödynsi sisällyttämällä uutisiin mielikuvia herättäviä äänielementtejä.

Uutiskuvan kannalta keskeisessä roolissa olivat Yleisradion omat kirjeenvaihtajat, jotka välittivät tietoa ja tunnelmia eri puolilta maailmaa ja erityisesti miehitetyn Tšekkoslovakian pääkaupungista Prahasta. Yrityksistään huolimatta

Yleisradio ei kuitenkaan kyennyt syventämään hyökkääjien omaa näkökulmaa tapahtumiin vaan se joutui tyytymään uutistoimisto TASSin viralliseen lausuntoon ja sitä heijasteleviin miehitysvaltojen lehtikirjoituksiin. Radiouutiset pyrkivät kuitenkin itse etsimään tulkintoja muun muassa keskusteluohjelmissa, joissa nostettiin esiin miehityksen taustoja ja yhteyksiä laajempiin kansainvälispoliittisiin ilmiöihin.

Abstract: The occupation of Czechoslovakia in 1968 as radio news

In 1968, the radio newsroom of the The Finnish Broadcasting Company (YLE) faced its biggest challenge up to that point, when the Soviet Union and Warsaw Pact invaded Czechoslovakia during the night of August 20–21. The Soviet Union and its allies refused to comment on the occupation due to which the reports from Yle correspondents in Moscow, Warsaw, Washington, and especially in Prague, were important sources for the newsroom. Getting a neutral overall view of events was, nevertheless, a challenge for journalists and, the events were unique opportunity for the Finnish radio to prove its value as a modern news media outlet. This was also the first time in Finnish radio history that listeners heard how modern radio news reacted to a big crisis.

Keywords: Czechoslovakia, Finland, Czechoslovakia occupation, Finnish radio journalism, 20th century